

Kriminalinės justicijos poveikis nepilnamečiams teisės pažeidėjams

Santrauka

Šiame straipsnyje nagrinėjama iki šiol mažai aptarta, tačiau labai aktuali problema - nepilnamečių teisės pažeidėjų santykis su kriminaline justicija bei jos poveikis nuteistiems nepilnamečiams. Įvairių sričių specialistai – kriminologai, teisininkai, psichologai, psichiatrai bei pedagogai - daug pastangų ir laiko skyrė kriminalinių nusikaltėlių asmenybės tyrimams. Psichologus labiau domino nusikaltėlio asmeninės savybės, psichiatrai ieškojo galimų psichikos sutrikimų, pedagogai akcentavo auklėjimo stoka, teisininkai į nusikaltėlių žiūrėjo baudžiamosios teisės akimis. Šis straipsnis - tai bandymas sociologo akimis pažvelgti į nepilnamečių teisės pažeidėjų santykį su kriminaline justicija.

***

Pirmiausia norėčiau apibrėžti kriminalinės justicijos sąvoką. Būtų galima nurodyti labai daug šios sąvokos apibrėžimų. Pvz., amerikiečių kriminologas Jamesas A. Inciardi'is teigia, kad kriminalinė justicija - tai "sprendimai, susiję su nusikaltimus kontroliuojančių įstaigų (policijos, prokuratūros, teismų ir įkalinimo įstaigų) struktūra ir funkcijomis"¹. Kiti autoriai teigia, kad kriminalinė justicija - tai teisingumo atstatymas pasitelkus baudžiamąsias priemones. Kriminalinės justicijos sistema prasideda kvota, tardymu ir baigiasi įkalinimo įstaigomis.

Akivaizdu, kad didžiausią poveikį patyrė tie nepilnamečiai, kurie praėjo visas kriminalinės justicijos stadijas nuo įtariamojo, kaltinamojo, teisiamojo iki nuteistojo, bei tie, kuriems buvo paskirta kardomoji priemonė - suėmimas.² Šios nepilnamečių grupės patirtimi ir remsiuosi konstatuodama dabartinės kriminalinės justicijos poveikį nepilnamečiams teisės pažeidėjams.

Kad lengviau būtų galima susidaryti visapusišką vaizdą, pateiksiu trumpą informantų apibūdinimą (tai, mano nuomone, padės

realiau vertinti apklaustųjų atsakymus). Taigi informantų amžiaus vidurkis buvo 16.5 metų. Nerimauti verčia tas faktas, kad apklaustųjų išsilavinimo vidurkis yra tik 7 klasės: vieni turi užbaigtą vidurinį išsilavinimą, kiti - vos baigę 1-3 klases. Net du trečdaliai nuteistųjų prieš patekdami į koloniją nei dirbo, nei mokėsi. Mieste gyveno 45% apklaustųjų, rajono centre - 36%, kaime - 13%, globos namuose - 3%, visi kiti - neturėjo nuolatinės gyvenamosios vietos.

Daugiau nei pusė apklaustųjų (61%) nuteisti už vagystes, ketvirtadalis (24%) - už plėšimus, 4% - už tyčinius nužudymus, 3% - už išžaginimus, likusieji - už kitus kriminalinius nusikaltimus. Beveik pusė apklaustųjų anksčiau jau buvo teisti už kriminalinius nusikaltimus (iš jų: 20% - vieną kartą, 15% - du kartus, 7% - tris kartus, 3% - keturis ar penkis kartus).

1. Nepilnamečių santykis su kriminalinės justicijos subjektais

Dar iki teismo vykstant nagrinėjimui nepilnamečiai susiduria su įvairiais kriminalinės

justicijos subjektais. Šių kriminalinės justicijos dalyvių objektyvus ir kvalifikuotas darbas nulemia tolimesnį nepilnamečio likimą, o patirtis, įgyjama bendraujant su šiais pareigūnais, suformuoja nepilnamečio nuomonę apie kriminalinės justicijos sistemą bei daro įtaką tolimesniam jo elgesiui.

Nepilnamečiui, ypač pirmą kartą patekusiui į kriminalinės justicijos pareigūnų akiratį, labai svarbus pirmas išpūdis. Nepriklausomai nuo to, ar jis buvo sulaikytas nusikaltimo vietoje, ar buvo įtariamasis padaręs nusikaltimą, su juo turėtų būti elgiamasi kaip su žmogumi, kurio kaltė dar nėra įrodyta, ir jokių būdų ne kaip su nusikaltėliu. Išankstinė neigiama ikiteisminė tyrimą atliekančių pareigūnų nuomonė duoda akstiną su įtariamuoju elgtis kaip su užkietėjusiu

kriminaliniu nusikaltėliu.

Remiantis tyrimo medžiaga galima išryškinti kai kuriuos šių santykių aspektus. Taigi nepilnamečių santykiai su kriminalinės policijos pareigūnais yra visiškai priešingybė tiems, kokie turėtų būti. Daugiau negu pusės (64.2%) apklaustų vaikinių teigimu, kriminalinės policijos pareigūnai juos mušė, kiek mažiau tvirtino, kad jiems buvo grasinama (47.5%) ir rėkiama (ši faktą nurodė 40.7% apklaustųjų). Ir tik maža respondentų dalis nurodė, kad su jais buvo elgiamasi normaliai (16%) ar mandagiai (4.7%)³.

Remdamiesi tais pačiais kriterijais (kaip ir kriminalinės policijos pareigūnų atveju), informantai vertino tardytojų elgesio būdus (žr. 1 lentelę):

1 lentelė. Informantų nurodyti kriminalinės policijos pareigūnų ir tardytojų elgesio būdai.

Kaip su tavimi elgėsi tardytojai	kriminalinės policijos pareigūnai	
Mušė	64.2%	16.7%
Grasino	47.5%	27.2%
Rėkė	40.9%	19.5%
Tyčiojosi	27.6%	7.4%
Šaltai	16.3%	20.2%
Normaliai	16%	39.7%
Leido suprasti, kad nori pinigų	9.3%	10.1%
Mandagiai	4.7%	17.1%
Kita (darė psichologinį spaudimą)	-	5.1% ⁴

Kaip matome 1 lentelėje, respondentų teigimu, kriminalinės policijos pareigūnų žiaurumo fone tardytojų elgesys (iš jų muša "tik" 16.7%) atrodo beveik humaniškas.

Antra vertus, atrodo, kad ne tik kriminalinės policijos pareigūnai, bet ir tardytojai su merginomis elgėsi žymiai geriau: nė viena

mergina nenurodė, kad tardytojas ją mušė, tyčiojosi ar rėkė; net du trečdaliai apklaustų merginų teigė, kad su jomis tardytojas elgėsi normaliai, o trečdalis nurodė, kad su jomis buvo elgiamasi mandagiai.

Kaip pareigūnų elgesį reglamentuoja įstatymai? Lietuvos Respublikos Baudžiamojo

proceso kodekso 18 straipsnyje įtvirtinta nuostata, kad "Draudžiama stengtis išgauti kaltinamojo ir kitų byloje dalyvaujančių asmenų parodymus smurtu, grasinimais ar kitomis neteisėtomis priemonėmis".

Smurto ir fizinės prievartos naudojimo šaknys gali būti išlikusios dar nuo sovietinių laikų, kai kaltės prisipažinimas buvo laikomas jos įrodymu, o tai palengvindavo pareigūnų darbą. Tačiau šiuo atveju pažeidžiamas teisingumo atstatymo principas, kai remiantis anksčiau išdėstyta nuostata buvo galima nuteisti visai nekaltą arba padariusį kitą nusikaltimą asmenį. Sprendžiant iš empirinių duomenų, šį tyrimo metodą, kai pasitelkus fizinę prievartą bandoma išgauti prisipažinimą, dar naudoja kai kurie pareigūnai.

Įvertinus nepilnamečių patirtį bendraujant su kriminalinės policijos pareigūnais ir tardytojais, nenuostabu, kad pareigūnams, kurie juos mušė, naudojo fizinį ir psichologinį smurtą, nepilnamečiai jaučia tik pyktį ir neapykantą.

Antra vertus, jeigu su jais buvo elgiamasi normaliai, pagarbiai, tokiems pareigūnams nepilnamečiai jautė pagarbą ir dėkingumą. Buvo ir trečioji grupė, kurie šiems pareigūnams nieko nejaučia (šitaip atsakė jau kartą teisti nepilnamečiai). Pakartotinai susidūrę su kriminaline justicija šie jaunuoliai įgyja patirties, kuri nuslopina baimės ir nežinomybės jausmą. Tokie vaikinai jau žino "žaidimo taisykles".

Ypač įdomūs nepilnamečių nurodyti kriminalinės policijos pareigūnų elgesio motyvai. Daugiau nei pusė (56.4%) apklaustųjų teigė maną, kad kriminalinės policijos pareigūnai norėjo greičiau baigti bylą bei vertė prisipažinti padarius nusikaltimus, kurių jie neįvykdė (šitaip manė 53.7% apklaustųjų). Ir tik 24.5% manė, jog kriminalinės policijos pareigūnai norėjo išsiaiškinti, ar nepilnametis iš tikrųjų buvo kaltas⁵.

Žemiau lentelėje pateikti respondentų nurodyti galimi pareigūnų elgesio motyvai.

2 lentelė. Respondentų nurodyti galimi kriminalinės policijos pareigūnų ir tardytojų elgesio motyvai.

Ko iš tikrųjų norėjo tardytojai	kriminalinės policijos pareigūnai	
Kuo greičiau užbaigti bylą	56.4%	57.6%
Kad prisipažinčiau padaręs nusikaltimus, kurių aš nepadariau	53.7%	30%
Išsiaiškinti ar aš iš tikrųjų kaltas	24.5%	33.9%
Išlieti ant manęs savo pyktį ir blogą nuotaiką	20.4%	10.9%
Mane išauklėti, kad aš pasitaisyčiau	11.3%	10.5%
Padėti, suprasti mane	2.7%	4.7%
Kita (norėjo gauti pinigų)	0.4%	0.4%
Kita (norėjo nuteisti)	-	1.2% ⁶

Kaip matome 2 lentelėje, respondentų teigimu, dauguma kriminalinės policijos pareigūnų ir tardytojų visiškai abejingi nepilnamečiui, jo auklėjimui bei jo tolesniam likimui, juos domina tik siauras tikslas -

nusikaltimo išaiškinimas. Taigi dažniausiai respondentai nurodė tuos pačius abiejų pareigūnų grupių elgesio motyvus. Kyla klausimas, kodėl būtent tokie vertinimai? Nepakanka nurodyti tik vieną priežastį. Fizinį

ir psichologinį smurtą patyrusiems nepilnamečiams gali būti sunku objektyviai vertinti savo "skriaudėjus". Atrodo, kad jų atsakymai neišvengiamai bus neigiami, kita vertus, faktas, kad nepilnamečiai nesuvokia, ar nenori suvokti šių pareigūnų darbo, byloja apie psichologinę gynybą.

Apklausoos rezultatai parodė, kad kriminalinės policijos pareigūnai ir tardytojai turėjo problemų tirdami bei išaiškindami nusikaltimus. Pasiteiravus, ar apklausti vaikinai iš karto prisipažino ir papasakojo visą teisybę, paaiškėjo, kad tokių buvo tik nedidelė dalis - 15.6% (tuo tarpu iš karto prisipažinusių merginų buvo dvigubai daugiau), po kiek laiko pasakė teisybę dar 33.1% apklaustųjų, tuo tarpu pasakusių tik dalį tiesos buvo 23.7%. Įdomus tas faktas, kad 12.5% apklaustųjų teigė pasakė tai, ko norėjo pareigūnai, šiuos parodymus išgavę fizine jėga ir psichologiniu spaudimu.

Dar 14.4% teigė nieko nesakę - šiuo teiginiu verta suabejoti, nes asmeniniai pokalbiai tiek su pačiais nuteistaisiais, tiek su auklėtojais parodė, kad anksčiau ar vėliau pareigūnai vis tiek iš jų išgauna parodymus, o ar tai tiesa, ar ne, tai jau kitas klausimas. Įdomus tas faktas, kad keletą kartų teisti nepilnamečiai, t. y. jau turintys šokią tokią bendravimo su pareigūnais patirtį, greičiau prisipažino negu tie, kurie nebuvo anksčiau teisti.

Remiantis tyrimo rezultatais, galima teigti, kad užuot profesionaliai tyrę nusikaltimą, ikiteisminį nagrinėjimą atliekantys pareigūnai siekė bet kokia kaina "išgauti" nepilnamečio prisipažinimą. Dažniausiai informantai nurodė, jog tardytojas žadėjo paleisti į laisvę (30%), sušvelninti bausmę (22.2%) ar grasino sumušti (23.7%). Žinoma, buvo ir tokių vaikinų (11.7%) kurie, jų teigimu, patys viską papasakojo⁷. Reikia paminėti, kad pats prisipažinimas be faktų, įrodančių įtariamojo kaltę, yra nepakankamas argumentas teisme.

Įstatymai numato, kad asmuo, padaręs nusikaltimą, turi teisę į advokatą. Gynėjas, savo ruožtu, privalo panaudoti visas įstatyme numatytas gynybos priemones ir būdus, kad būtų išaiškintos aplinkybės, teisinančios kaltinamąjį arba lengvinančios jo atsakomybę, ir teikti jam reikiamą juridinę pagalbą. Gynėjas turi teisę dalyvauti savo ginamojo apklausose, matytis su ginamuoju, dalyvauti teismuose ir t.t. Taigi sprendžiant pagal įgaliojimus, advokatas yra vienintelis žmogus, kuris nepilnamečiui gali realiai padėti.

Nors advokatas gina ir atstovauja kaltinamajam teisme, ne visi apklaustieji, kalbėdami su savo advokatu, buvo atviri: pusė apklaustųjų (51.8%) buvo visiškai atviri, dar 36.2% buvo iš dalies atviri. Liūdina tas faktas, kad 8.9% apklaustųjų nebuvo atviri netgi su savo advokatu.

Pagal tai, kokius savo advokato motyvus nurodė informantai, galima sužinoti, kodėl apklaustieji nebuvo visiškai atviri. Daugiau negu pusė (66.9%) apklaustų vaikinų nurodė, kad jų advokatas norėjo apginti, tačiau buvo ir kitų motyvų. Pvz., informantai nurodė, kad advokatas norėjo užsidirbti kuo daugiau pinigų, norėjo greičiau užbaigti bylą, norėjo padėti tardytojui, kad nepilnametis prisipažintų padaręs nusikaltimą arba buvo visiškai abejingas savo ginamajam ("jam buvo tas pats").

Žinoma, įstatymai draudžia išgauti informaciją apie nusikaltimą, kurią kaltinamasis patikėjo savo advokatui, bet, kaip rodo tyrimo duomenys, toli gražu ne visi gynėjai yra verti pasitikėjimo.

Pasiteiravus, ar advokatas juos gerai gynė, daugiau negu pusė (56%) apklaustų vaikinų nurodė, kad advokatas juos gerai gynė ir stengėsi išteisinti, 30.4% apklaustųjų tokiam įvertinimui pritarė iš dalies, o 12.1% teigė, kad jie advokatui visai nerūpėjo (šitaip mano vaikinai, kuriems paskirtas ilgesnis laisvės atėmimo terminas).

Pastebėta didelė priklausomybė tarp to, ar respondentų manymu, advokatas juos gerai gynė ir to, ar jis elgėsi sąžiningai. Dauguma informantų (80.2%) manė, kad advokatas buvo sąžiningas, antra vertus, 16% apklaustųjų buvo įsitikinę, kad advokatas juos apgavo. Taigi tyrimo rezultatai leidžia teigti, kad nepilnamečio gynybos teisė nebuvo visiškai užtikrinta.

Įstatyme įtvirtinta nuostata, kad “vykdydami teisingumą teisėjai yra nepriklausomi ir klauso tik įstatymo”⁸. Dabar pateiksiu informantų nuomonę apie teisėjus, su kuriais jie bendravo, bei tai, kaip jie vertina teisėjų objektyvumą. Tik ketvirtadalis (23.7%) apklaustųjų buvo visiškai įsitikinę dėl to, kad teisėjai stengėsi išsiaiškinti, ar jis iš tikrųjų yra kaltas; pusė vaikinių (48.6%) manė, kad teisėjas galbūt stengėsi. Likusieji teigė maną priešingai, ypač tie, kurie buvo nuteisti ilgesniam laisvės atėmimo terminui; beje, dauguma jų teigė esą nekalti.

Kyla klausimas, kodėl nepilnamečiai abejoja teisėjų objektyvumu. Gali būti, kad nepilnamečiai, ypač pirmą kartą dalyvaujantys teisme, nesuvokia teismo proceso, jiems nesuprantami nei teisiniai terminai, nei painios teisinės procedūros. Todėl jiems sunku adekvačiai įvertinti teisėjų veiksmus, o šio suvokimo stoka sudaro sąlygas atsirasti abejonėms dėl teisėjų, o gal net ir kitų kriminalinės justicijos pareigūnų kompetencijos.

Haroldas Garfunkelis gana taikliai aprašė baudžiamąjį teismą “kaip “degradacijos ceremoniją”, kur kruopščiai surežisuota įrodymų pateikimo ir tyrimo, formalių procedūrų ir vaidmenų atlikimo drama sudaro sąlygas pasmerkti nusižengėlių socialinėms normoms”⁹.

Teisėjų objektyvumą gali iliustruoti žemiau pateikti informantų vertinimai apie tai, kas, jų nuomone, nulėmė teisėjų požiūrį į juos. Apklaustų vaikinių teigimu, teisėjų požiūris priklausė:

- 1) nuo nusikaltimo sunkumo - 39.7%,
- 2) nuo nepilnamečio elgesio teismo metu - 37.7%,
- 3) nuo teisėjo nuotaikos - 29.2%,
- 4) nuo teisėjo charakterio - 24.1%,
- 5) nuo to, kiek pinigų gavo - 19.8%,
- 6) nuo to, kas yra nepilnamečio tėvai - 16%,
- 7) nuo politikos “ką dabar reikia pasodinti” - 9.7%,
- 8) nuo nepilnamečio išvaizdos - 0.8%¹⁰.

Informantų, kurie manė, kad teisėjų nuomonė nuo nieko nepriklausė, buvo tik 8.9%. Žinoma, dažniausiai minima priežastis, lėmusi teisėjų požiūrį į nepilnametį, yra nusikaltimo sunkumas, tačiau, apklaustų vaikinių manymu, teisėjų požiūrį lemia tiek nepilnamečio sugebėjimas tinkamai elgtis teismo metu (tai patvirtina asmeniniai pokalbiai su nuteistaisiais bei jų auklėtojais), tiek pačių teisėjų asmeninės savybės.

Įdomus tas faktas, kad merginos kiek kitaip interpretavo teisėjų objektyvumą. Jų manymu, teisėjų požiūris pirmiausia priklausė nuo nepilnametės elgesio teismo metu, nuo to, kas yra jos tėvai, nuo to, kiek pinigų gavo, ir tik po to nuo nusikaltimo sunkumo.

Tyrimo rezultatai leidžia iškelti prielaidą, kad nepilnametis, praėjęs visas kriminalinės justicijos stadijas, tampa labai nepatikus. Šį teiginį pagrįsiu empiriniais duomenimis: pasiteiravus, ar galima tikėti pareigūno žodžiais, tik 3.5% apklaustųjų teigė, kad galima visiškai tikėti tuo, ką sako pareigūnai; 32.3% apklaustųjų manė, kad galima tikėti tik iš dalies.

Tačiau net 63% informantų nurodė, kad pareigūnais visiškai negalima pasitikėti. Taip yra todėl, kad šie vaikinai buvo mušami, be to, jie daug ilgiau išbuvo tardymo izoliatoriuje bei buvo nuteisti ilgesniam terminui palyginti su tais, kurie dar galutinai neprarado tikėjimo pareigūno žodžiu. Palyginimui galiu pateikti tokią tendenciją - labiau tikintys pareigūno

žodžiais greičiau papasakojo teisybę. Tai rodo, kad pasitikėjimas yra ypač svarbus nepilnamečiams ir kad jo negalima įgyti prievarta. Ši teiginį įrodo ir tas faktas, kad merginos, su kuriomis pareigūnai elgėsi geriau, greičiau prisipažino padariusios nusikaltimą.

Tyrimo duomenys verčia manyti, kad informantai yra praradę pasitikėjimą tiek teisine sistema, tiek atskirais pareigūnais. Jie nesitiki iš pareigūno nieko gero. Manančių, kad atsirastų pareigūnų, kurie apsidžiaugtų, jeigu paaiškėtų jo nekaltumas, buvo tik 9.3%. Teigiančių, kad kažin ar apsidžiaugtų, buvo 16.3% apklaustųjų, o manančių, kad tikrai neapsidžiaugtų - 34.6% (dažniausiai nurodė jaučiantys pareigūnams pyktį ir neapykantą), o 38.9% apklaustųjų įsitikinę, kad pareigūnams būtų tas pats (dažniausiai nurodė tie, kurie pareigūnams nieko nejaučia).

Nusikaltimo išaiškinimas bei nusikaltėlio nubaudymas negali būti savitiksliis dalykas. Tai svarbu dėl to, kad leidžia užtikrinti kitų, aukštesnių, įstatymų leidėjų suformuluotų tikslų siekimą. Nepilnamečio nusikaltimo išaiškinimas svarbus, jeigu jis padeda užkirsti kelią kitiems nusikaltimams ir sudaryti palankias sąlygas koreguojant asmenybės trūkumus. Šiuo atveju susidūrimas su kriminaline justicija šių tikslų nepasiekė.

Pastarojo meto teisinė ir kriminologinė literatūra akcentuoja "sankcijų griežtumą ir neišvengiamumą, su kuriuo sankcijos yra taikomos, laikydama pastarąjį labiau susijusiu su bauginimu nei pirmąjį"¹.

Tuo tarpu apklausti nepilnamečiai padarytų viską, kad tik išsisuktų nuo baudžiamosios atsakomybės; beje, jų teigimu, tai yra įmanoma. Pvz., jeigu tyrimas prasidėtų iš naujo, beveik pusė (45.1%) apklaustųjų būtų gudresni, kiek mažiau (37.7%) pasisamdytų gerą advokatą arba nesakytų visos tiesos (21.4%). Ir tik nedidelė dalis (16%) apklaustųjų viską

prisipažintų ir padėtų tyrimui (8.2%)². Beje, pastebėta, kad tie vaikinai, kurie iš karto prisipažino įvykdę nusikaltimą, tai padarytų ir tuo atveju, jeigu būtų galima įvykius pakartoti, - jie nesigaili, kad padėjo bylos tyrimui.

Merginų įsivaizduojamas elgesys šiek tiek skiriasi nuo vaikinų: daugiau negu pusė merginų būtų gudresnės, antra vertus, palyginti su vaikiniais žymiai daugiau jų (trečdalis) iš karto viską prisipažintų.

Įdomus faktas, kad beveik pusė (47.1%) apklaustų vaikinų yra įsitikinę, kad pinigai padėtų jiems išvengti bausmės, šiek tiek dėl to abejoja dar 41.2% ir tik dešimtoji dalis visiškai tiki, kad teisingumo už pinigus nenusipirksi.

Vis dėlto nepilnamečiai nėra visiškai įsitikinę tuo, ar jiems pavyktų išsisukti nuo baudžiamosios atsakomybės. Tik 17.1% manė, kad, nesakydami visos tiesos ir būdami gudresni, jie galėtų išvengti bausmės. Dažniausiai tai vaikinai, trumpesnę laiką buvę tardymo izoliatoriuje; manančių, kad šitaip jie galbūt išvengtų bausmės, buvo 68.5%, kiti (12.8%) apklaustieji buvo įsitikinę, kad išvengti atsakomybės jiems nepavyktų.

Baudžiamųjų įstatymų uždaviniai yra "visapusiškai išaiškinti nusikaltimus, įkalinti kaltininkus ir tinkamai pritaikyti įstatymą, kad kiekvienas nusikaltimą padariusęs asmuo būtų teisingai nubaudžiamas ir nė vienas nekaltas asmuo nebūtų patraukiamas baudžiamojon atsakomybėn ir nuteisiamas"³.

Remiantis tyrimo duomenimis galima teigti, kad respondentai labai pesimistiškai vertina galimybę įrodyti nekaltumą. Į klausimą, ar nekaltas žmogus gali įrodyti savo nekaltumą, teigiamai atsakė pusė apklaustųjų (10.5% - visada gali, 41.2% - kartais gali), - jie labiau tiki pareigūno žodžiais. Visi kiti atsakė neigiamai. Pastebėta, jog kuo ilgiau respondentai buvo tardymo izoliatoriuje, kuo daugiau kartų buvo teisti arba kuo ilgesnis jų bausmės terminas, tuo

mažiau jie turi iliuzijų, kad nekaltumą galima įrodyti.

Bendravimas su kriminalinės justicijos pareigūnais turėtų padėti nepilnamečiui suvokti savo kaltę. Dabar panagrinėkime klausimą, ar nepilnametis suvokia ir kaip suvokia savo kaltę.

Tyrimo rezultatai parodė, kad visai nekaltais save laiko 8.2% apklaustųjų, šiek tiek kaltais - 40.5%. Šie atsakymai byloja apie tai, kad tam tikra dalis apklaustųjų gali būti nuteisti nepagrįstai, tačiau tai būtų pernelyg drąsus teiginys.

Antras, realesnis, paaiškinimas galėtų būti toks - tai psichologinė gynyba, nes kuo ilgesniam terminui jie nuteisti, tuo labiau tvirtina esą nekalti. 42.4% apklaustųjų vaikinų visiškai sutinka su teismo sprendimu, jie mano, kad yra kalti tiek, kiek juos apkaltino. Yra ir dar viena, tiesa, nedidelė informantų dalis (8.6%), kurie įsitikinę, kad yra kalti dar labiau negu juos apkaltino.

Skirtingai savo kaltę suvokia merginos: net du trečdaliai iš jų yra įsitikinusios, kad jos yra kaltos tiek, kiek jas apkaltino, o save laikančių nekaltomis visai nebuvo. Paradoksalus dalykas yra tas, kad nors merginos supranta, kad joms skirta pagrįsta bausmė, tačiau kalbėdamos apie tai, kas, jų manymu, galėjo daryti įtaką teisėjų sprendimui, nusikaltimo sunkumas buvo nurodomas kone rečiausiai.

Pasidomėjus, kas yra atsakingas už jų dabartinę padėtį, buvo gauti rezultatai, patvirtinantys nepilnamečių asmeninės atsakomybės jausmo buvimą. Į klausimą, kas kaltas, kad jis dabar yra kolonijoje, vaikinai atsakė:

1. aš pats - 55.3%,
2. nukentėjęs, kuris įskundė - 30.4%,
3. blogi draugai - 27.2%,
4. policija, kuri pagavo - 20.6%,
5. teisėjas, kuris nuteisė - 10.9%,
6. tėvai, kurie blogai išauklėjo - 9.3%,

7. advokatas, kuris neapgynė - 6.2%⁴.

Kaip matome, buvo gauti gana netikėti rezultatai, paneigiantys teoriją, kad nepilnamečiai neprisiima atsakomybės už savo veiksmus, visą kaltę suverčia kitiems. Maždaug pusė apklaustųjų vaikinų suvokia, kad jie patys kalti. Tai rodo, kad jų sąmoningumo lygis yra gana aukštas. Tačiau vaikinų nurodyta antroji priežastis leidžia suabejoti tam tikros informantų dalies kaltės suvokimu, nes jie nesigaili įvykdę nusikaltimą, apie kurį buvo sužinota vien tik todėl, kad pasiskundė nukentėjęs asmuo. Jei nukentėjęsysis nebūtų jo įskundęs, nepilnamečio įsitikinimu, jis dabar būtų laisvėje. Mažiausiai yra kaltinamas advokatas. Galbūt dėl to, kad nepilnamečiai savo vilčių nesusieja su žmogumi, kuris realiai galėtų juos išteisinti.

Reikia paminėti ir faktą, kad merginų sąmoningumas yra žymiai didesnis: didžioji dauguma apklaustųjų merginų prisiėmė kaltę, tuo tarpu tokių vaikinų buvo tik pusė.

Maždaug pusė (52.5%) apklaustųjų mano, kad kitiems už toki patį nusikaltimą paskyrė mažesnę bausmę (dažniau nurodė tie respondentai, kuriems paskirtas ilgesnis bausmės terminas arba jie ilgiau išbuvo tardymo izoliatoriuje); manančių, kad kiti nubausti vienodai, buvo tik 14%, o tokių, kuriems, jų manymu, už panašų nusikaltimą paskyrė didesnę bausmę, buvo 26.8% (dažniau nurodo tie respondentai, kurie buvo keletą kartų teisti).

Remiantis respondentų atsakymais susidaro įspūdis, kad prisipažinimą iš nepilnamečio siekiama išgauti bet kuria kaina. Atrodo, stengdamiesi išsiaiškinti nusikaltimą bei įrodyti įtariamojo kaltę, pareigūnai užmiršta patį nepilnametį. Tačiau pačiam nepilnamečiui labai svarbu, kaip su juo elgiamasi bei kokie tiesos "išgavimo" būdai jam yra taikomi.

Nuoširdus prisipažinimas gali būti kaltės bei klaidos suvokimo pradžia. Taigi ypač svarbu, kad

tardantys pareigūnai padėtų nepilnamečiui suprasti jo kaltę. Antra vertus, jei nepilnametis prisipažino tik todėl, kad tardytojas jį “pergudravo”, “apgavo” ar tiesiog privertė prisipažinti panaudodamas fizinę jėgą, tai jis nesuvoks savo kaltės. Nepilnametis žino, kad nubaustas ne dėl to, kad padarė nusikaltimą, o dėl to, kad buvo per daug patiklus, negudrus ar tiesiog nepakankamai užsispyręs, nesugebėjo atlaikyti tardytojo psichinės ir fizinės prievartos.

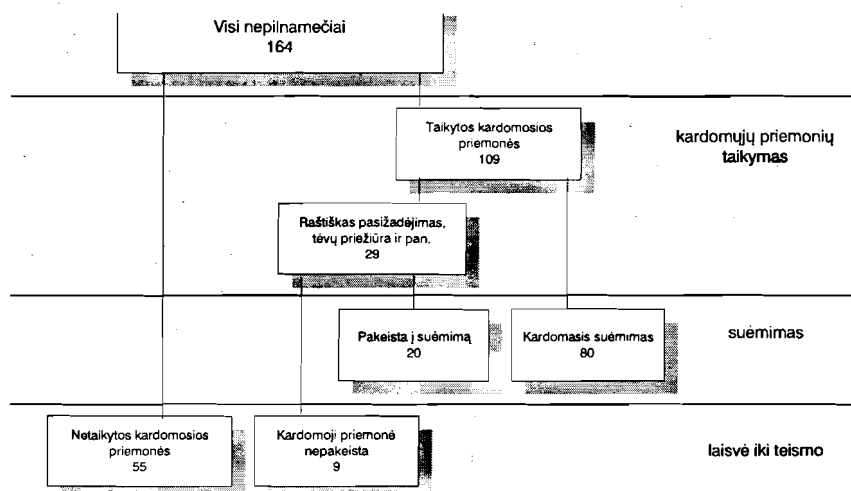
Būtų idealu, jeigu tardytojas ar kvotos pareigūnas, tirdami bylą, būtų suinteresuoti ne tik nepilnamečio apkaltinimu, bet ir tiesos nustatymu. O faktai, įrodantys nepilnamečio nekaltumą, sukeltų jam ne mažesnę pasitenkinimą negu sėkmingas nusikaltimo išaiškinimas.

2. Nepilnamečių patirtis tardymo izoliatoriuje

Svarbu pažymėti, kad pačios sąvokos “tardymo izoliatorius” ar “ikiteisminis

sulaikymas” pabrėžia laikinumo aspektą. Atrodo, savaime aišku, kad buvimas tardymo izoliatoriuje negali būti labai ilgas. Tyrimo duomenys verčia manyti, kad ši nuomonė yra klaidinga. Buvimas tardymo izoliatoriuje laukiant teismo nėra nei trumpas, nei nereikšmingas epizodas nepilnamečių gyvenime.

Remiantis nuteistųjų asmeninių bylų duomenimis galima teigti, kad dviems trečdaliams nepilnamečių (66.5%) buvo taikoma kardomoji priemonė. Nepilnamečiams taikomos kardomosios priemonės yra rašytinis pasižadėjimas neišvykti, užstatas, namų areštas, nepilnamečio atidavimas tėvų ar globėjų priežiūrai arba vaikų įstaigų administracijos stebėjimui ir, žinoma, griežčiausia priemonė - kardomasis kalinimas (suėmimas). Dažniausiai nepilnamečiams buvo taikoma griežčiausia priemonė - suėmimas. Tačiau net ir tuo atveju, jeigu buvo taikoma kitokia kardomoji priemonė, dažniausiai teismo sprendimu ji buvo pakeičiama suėmimu (12.2%). Žr. 1 schemą:

1 schema. Nepilnamečiams taikytos kardomosios priemonės.

Dabar pasitelkę aritmetiką galime suskaičiuoti, kad iš 164 nepilnamečių iki teismo 64 buvo laisvėje ($55+9=64$). Teismo salėje buvo suimta 18 nepilnamečių. Taigi iki galutinio teismo nuosprendžio įsigaliojimo tik 46 ($64-18=46$) nepilnamečiai (28%) nebuvo tardymo izoliatoriuje.

Žinoma, įstatymai teigia, kad kardomasis kalinimas gali būti skiriamas tik tuomet, kai švelnesnėmis kardomosiomis priemonėmis negalima užtikrinti kaltinamojo dalyvavimo procese, netrukdomo baudžiamosios bylos tyrimo, teismo nagrinėjimo ir nuosprendžio vykdymo¹. Tačiau kažin ar toks formalus įstatymo taikymas buvo reikalingas daugumai nepilnamečių.

Viena iš priežasčių, kuri leidžia kalbėti apie tai, kodėl ikiteisminis paleidimas taikomas labai nenoriai, gali būti ta, jog visad išlieka galimybė, kad paleistasis galės įvykdyti pakartotinį nusikaltimą, pasislėpti nuo tardymo ir t.t. Ši nuostata suponuoja situaciją, kai kardomasis kalinimas taikomas norint "apsidrausti" nuo kitų nusikaltimų bei dėl patogumo, nes kaltinamasis visada yra "pasiekiamas". Tuo tarpu kai ikiteisminis paleidimas sudarytų galimybę atrinkti mažiausiai pavojingus nusikaltėlius iki jiems patenkant į tardymo izoliatorių.

Anketos duomenys rodo, jog tardymo izoliatoriuje apklausti vaikinai vidutiniškai praleido 121 dieną, t. y. apie 4 mėnesius; trumpiausiai tardymo izoliatoriuje informantai praleido 1 dieną, ilgiausiai - 1 metus ir 10 mėnesių; tuo tarpu apklaustos merginos tardymo izoliatoriuje buvo šiek tiek trumpiau - vidutiniškai 92 dienas, t. y. apie 3 mėnesius (nuo 2 savaičių iki 8 mėnesių).

Šiuos informantų pateiktus duomenis patvirtina ir dokumentų analizės rezultatai: tik 6.1% nepilnamečių buvo suimti teismo dieną (kai paskelbiamas galutinis nuosprendis).

Kitiems suėmimo iki teismo laikotarpis tęsėsi nuo 1 dienos iki 1 metų ir 8 mėn. Vidutiniškai tai sudaro 126 dienas.

Tokie įspūdingi skaičiai atsiranda todėl, kad nepilnamečiai ilgai laikomi iki teismo. Yra dar vienas labai svarbus momentas. Kol vyksta tardymo veiksmai, kol byla perduodama teismui, šis laikotarpis dar nėra toks ilgas, bet neretai teismo posėdžiai būna atidedami (ir dažnai ne vieną kartą), o tarpai tarp jų tęsiasi apie 1 - 2 mėnesius (sužinota iš individualių pokalbių su nuteistaisiais).

Informantai teigė, kad nagrinėjant šią bylą jie turėjo nuo 1 iki 13 teismo posėdžių; vidutiniškai kiekvienas apklaustasis dalyvavo 2-3 teismo posėdžiuose. Tik 31.1% apklaustųjų teigė, kad jų teisminis nagrinėjimas nebuvo atidedamas. Pastebėta, kad tie nepilnamečiai, kuriems buvo paskirtos didesnės bausmės, arba tie, kurie buvo keletą kartų teisti, daugeliu atvejų dalyvaudavo keliuose teismo posėdžiuose, o kartu ilgiau išbūdavo tardymo izoliatoriuje.

Kalbant apie sulaikymą iki teismo, į pagalbą būtų galima pasitelkti kitas kardomąsias priemones, kurios padėtų sureguliuoti tardymo izoliatorių gyventojų skaičių, o jų taikymas valstybei kainuotų gerokai mažiau, jau nekalbant apie tai, kad nepilnamečiams būtų palikta galimybė gyventi normalų gyvenimą laukiant nuosprendžio. Ši alternatyva(-os) apsaugotų nepilnamečius nuo neigiamos įkalinimo vietų aplinkos įtakos, kita vertus, atsirastų galimybė sudaryti palankesnes gyvenimo sąlygas tiems, kuriems dėl padaryto nusikaltimo sunkumo būtina taikyti suėmimą kaip kardomąją priemonę.

Buvimas tardymo izoliatoriuje - ne tik ilgas, bet ir labai reikšmingas laikas nepilnamečiui. Tai nepaprastai sunkus laikotarpis nepilnamečio gyvenime. Daugiau negu pusė (65.8%) apklaustųjų vaikinių teigė, kad kalėjime sėdėti yra

sunku arba labai sunku, 30% informantų teigė, kad čia sėdėti nelabai sunku ir tik 12.8% nurodė, kad jiems kalėjime visai nesunku.

Buvo iškelta prielaida, kad nepilnamečiai, kurie jaučiasi kalti arba tie, kurie nepripažįsta savo kaltės, žymai sunkiau išgyvena nelaisvę, tačiau duomenų, patvirtinančių šią prielaidą, nebuvo.

Tyrimo rezultatai leidžia teigti, kad būtent patirtis tardymo izoliatoriuje yra pati skaudžiausia nepilnamečiui. Į klausimą, kada jo gyvenimas buvo pats sunkiausias, 56% apklaustųjų atsakė nurodydami tardymo izoliatorių (plg.: koloniją nurodė 24.5%; žinoma, buvo ir tokių, kuriems ir ten, ir ten buvo sunku; šitaip mano 8.9% apklaustųjų). Antra vertus, buvo ir tokių, kuriems visur gerai (5.4% apklaustųjų).

Tokius nepilnamečių vertinimus lemia tai, kad jų gyvenimo sąlygos tardymo izoliatoriuje yra daug blogesnės negu kolonijoje, į kurią nepilnametis perkeliamas po teismo. Tardymo izoliatorius yra labiausiai perpildyta laisvės atėmimo vieta. Apie tai liudija tokie oficialūs duomenys (1998 m. sausio mėn.): 632 vietos Šiaulių tardymo izoliatoriuje buvo skirtos 1350 kalinamųjų. Vilniaus tardymo izoliatoriuje kalėjime yra 1350 vietų, o buvo laikoma 2128 kalinamųjų.

Antra vertus, tokiems nepilnamečių vertinimams daro įtaką santykiai tarp “kamos gyventojų”. Dėl jų gyvenimas tardymo izoliatoriuje tampa nepilnamečio pažeminimo, kankinimo, psichologinės ir fizinės prievartos vieta. Iš tikrųjų šie klausimai dažniausiai apgaubti paslapties.

Tardymo izoliatoriuje nepilnametis patenka į visiškai nepažįstamą ir svetimą aplinką.

Pirmiausia tai yra fizinis atskyrimas nuo išorinio pasaulio. Antra, nepilnametis yra emociškai atskirtas nuo laisvėje likusių šeimos narių ir artimųjų. Nepilnametis susiduria su prieštaringa padėtimi: jis turi laikytis oficialiosios kalėjimo nustatytos tvarkos ir režimo, antra vertus, jis verčiamas priimti alternatyvią, neretai svarbesnę, kalėjimo subkultūrą.

Kaip teigia suomių sociologas Matti'is Lainnenas, “kalėjimo subkultūrą galima traktuoti kaip būtiną alternatyvą, kaip išlikimo strategiją kovojant su totalitarine įstaiga, su pastovia priežiūra ir kontrole”.²

Pagrindiniai kalėjimo subkultūros elementai būdingi beveik visiems pasaulio kalėjimams, ne išimtis yra ir nepilnamečių įkalinimo įstaigos: čia egzistuoja savi įstatymai, savo kalba (kalėjimo žargonas), savita pasaulėžiūra ir vertybių sistema, tam tikras išvaizdos etalonas (pvz., tatuiruotės), sava klasinė hierarchija.

Per labai trumpą laiką nepilnametis turi susitaikyti su fiziniu bei emociniu atskyrimu nuo išorinio pasaulio, antra vertus, jis turi išmokti perimti esančią kalėjimo oficialią ir neoficialią tvarką. Tokią nepilnamečio padėtį įkalinimo įstaigoje būtų galima įvardinti pasitelkus amerikiečių kriminologo Donaldo Klemerio terminą “prisonizacija” (anglų kalbos žodis - *prisonization*)³ – tai sugebėjimas prisitaikyti prie nuteistųjų subkultūros.

Ir tardymo izoliatoriuje, ir kolonijoje yra griežtas nuteistųjų susiskirstymas į kastas: vadinamuosius “putiovus” ir “neputiovus” bei nuskriaustuosius ir nenuskriaustuosius. Informantų atsakymai rodo, kad nuskriaustųjų yra trečdalis (31.1%), kiti apklaustieji nurodė, kad jie nebuvo nuskriausti.

	“Putiovas”	“Neputiovas”	Nenurodė
Nuskriaustas	32.5%	65%	2.5%
Nenuskriaustas	93.7%	5.7%	0.6%

3 lentelė.

Kaip matome 3 lentelėje, negalima dėti lygybės ženklą tarp “neputiovių” ir “putiovių” bei nuskriaustųjų ir nenuskriaustųjų. Pavyko išsiaiškinti, jog kai kurie “putiovi” gali būti nuskriausti, tuo tarpu tokių atvejų, kad “neputiovi” būtų nenuskriausti, praktiškai nebūna. Reikia paminėti dar ir tai, kad, auklėtojo teigimu, svarstant šiuos klausimus buvo galima tikėtis didžiausio nuoširdumo, nes meluoti atsakant į šiuos klausimus neleidžia “zakonai” (nerašyti zonos įstatymai).

Nuteistųjų ir auklėtojų teigimu, zonoje yra griežtos taisyklės, apibūdinančios santykius tarp kastų, - jei jau kartą ką nors išmetė (“nuleido”) iš “putiovių” kastos, jis niekada nebegalės pakilti.

Kolonijos auklėtojo žodžiais tariant, - “...jei neputiovas, tai jau viskas - lieka tik nešvarus darbas, tualetų valymas ir pan...”, “...esi aptarnaujantis personalas...”.

“Pasikelti” galima tik kastos viduje. Taigi dauguma (78.6%) apklaustųjų teigė, jog visada priklausė tai pačiai grupei (dažniausiai - “putiovi”, 6.6% teigė, kad jie “pasikėlė”, o 11.7% informantų teigė, kad juos “nuleido”; pastarieji dažniausiai teigia, kad jiems labai sunku kalėjime.

Nuskriaustiesiems zonoje labai sunku: prieš juos naudojamas fizinis smurtas ir psichologinė prievarta. Žemiau pateikti duomenys liudija, kad šis teiginys teisingas.

Ar sunku sėdėti kalėjime?	Labai sunku	Sunku	Nelabai sunku	Visai nesunku
Nuskriaustas	47.5%	25%	25%	2.5%
Nenuskriaustas	20.1%	29.9%	32.2%	17.8%

4 lentelė.

Informantų pasiteiravus, kur juos nuskriaudė, dešimtadalis nurodė, kad tai atsitiko tardymo izoliatoriuje, tiek pat nurodė ir koloniją, šiek tiek mažesnė dalis teigė, kad tai įvyko areštinėje. Egzistuoja priklausomybė tarp to, kur nepilnametį nuskriaudė, bei tos vietos, kur jam buvo sunkiausia. Tėn, kur juos nuskriaudė, jų manymu, yra daugiau “bezpridielo” bei “zapadlo”.

Pateiksiu keletą pagrindinių kalėjimo subkultūros normų (“zakonų”):

1. Negalima kištis į kitų nuteistųjų reikalus;

2. Negalima išnaudoti kitų nuteistųjų (ši norma galioja ne visiems ir ne visose situacijose);

3. Negalima būti silpnam;

4. Negalima pataikauti administracijai.

Šios kalėjimo subkultūros normos daugeliu atvejų paaiškina nuteistųjų tarpusavio santykius – tiek fizinio smurto, psichologinės ir seksualinės prievartos prieš silpnuosius naudojimą, tiek ir skriaudžiamųjų bejėgiškumą.

Atrodo, kad zonoje fizinis smurtas yra greičiau taisyklė negu išimtis. Tik dešimtadalis

(9.7%) apklaustųjų teigė, kad kiti nuteistieji jų nemušė, tačiau net 82.1% respondentų nurodė, kad kartais (o 7.4% - dažnai) juos mušė kiti

nuteistieji. Dažniausiai mušami yra nuskriaustieji. (žr. 5 lentelę):

Ar tave mušė kiti nuteistieji?	Dažnai mušė	Kartais mušė	Nemušė
Nuskriaustas	17.5%	78.8%	3.8%
Nenuskriaustas	2.3%	86%	11.6%

5 lentelė.

Tyrimo rezultatai rodo, kad nepilnamečiai jaučiasi bejėgiai - dažniausiai jie niekam nesiskundžia, kad patyrė fizinį smurtą. Į klausimą, ką jie daro, kai kas nors juos muša, daugiau negu pusė apklaustųjų (59.1%) teigia, kad susitvarko patys (dažniausiai šį atsakymo variantą pasirinko "putiovi") arba nieko nedaro (24.9%), ir tik dešimtadalis, jų teigimu, pasako apie tai prižiūrėtojui arba auklėtojui kalbant asmeniškai. Žinoma, buvo ir tokių respondentų (4.7%), kurie teigė, kad "išsilieja ant kitų nuteistųjų"¹.

Dabar šį reiškinį išnagrinėsiu kitu aspektu. Tik 36.6% apklaustųjų teigė, jog niekada nemušė kitų nuteistųjų, tuo tarpu daugiau negu pusė (59.9%) šitaip daro kartais, o 3.1% - dažnai; tai paprastai vaikinai ilgiau buvę tardymo izoliatoriuje. Tokią situaciją galima būtų įvardinti maždaug šitaip: "arba aš mušu, arba mane muša".

Pasiteiravus, kokios priežastys juos verčia šitaip elgtis, apklaustieji nurodė pagrindinę priežastį: "jei tu nemuši, kiti tave muš". Šiek tiek mažesnė jų dalis nurodė, kad jie muša dėl nesutarimų ar keršto, dėl to, kad "visi taip daro", dėl to, kad nori atimti drabužius bei maistą. Buvo ir tokių, kurie teigė, kad muša, nes yra už kitus stipresni arba "nori užsidirbti autoritetą".

Informantų pasiteiravus, ar prižiūrėtojai visada sužino tai, kas vyksta kameroje, buvo gauti tokie rezultatai: manančių, kad

prižiūrėtojas visada sužino apie tai, kas vyksta kameroje, buvo tik 3.1% apklaustųjų; kad dažniausiai sužino, mano dar 7.4%, o kad prižiūrėtojas sužino tik kartais, mano 30.4%. Tačiau daugiau negu pusė (58%) apklaustųjų yra įsitikinę, kad apie tai, kas vyksta kameroje beveik niekada nesužino prižiūrėtojai; paprastai šitaip mano vaikinai ilgiau pabuvoję tardymo izoliatoriuje arba jau keletą kartų teisti. Šią situaciją dar sustiprina skriaudžiamųjų įsitikinimas, kad jie yra už kontrolės ribos, kad apie prievartą, pasityčiojimą nesužino administracija.

Skiriasi informantų požiūris į tai, ar būtina prižiūrėtojui kištis į nuteistųjų konfliktus. Didžioji dauguma (81.3%) yra įsitikinusi, kad yra geriau, kai prižiūrėtojas lieka nuošalyje; šitaip daugeliu atvejų mano "putiovi", kiti (13.6%) apklaustieji teigia, kad yra geriau, kai prižiūrėtojas kišasi į nuteistųjų konfliktus; dažniausiai taip mano nuskriaustieji.

Dabar pereikime prie ne mažiau skaudžių dalykų nepilnamečiams - tai seksualinė prievarta. Seksualinė prievarta, skirtingai negu fizinis smurtas, nulemia žemiausią padėtį: bent vieną kartą patyręs seksualinę prievartą nepilnametis automatiškai nustumiamas į žemiausias neformalių santykių kastas ir ateityje numatoma didelė galimybė, kad toks aplinkinių elgesys gali kartotis.

Į klausimą, ar kitus nuteistuosius jie patys

verčia santykiuoti, teigiamai atsakė 5.4% apklaustųjų, dar 24.9% nurodė, kad šitaip elgiasi kartais, kiti (64.2%) apklaustieji - atsakė neigiamai (dažniausiai tai asmenys, trumpai buvę tardymo izoliatoriuje).

Pasiteiravus, kokios priežastys juos verčia šitaip elgtis, nepilnamečiai dažniausiai nurodė, kad jiems “nuobodu, nėra ką veikti”, “man reikia”. Keletas apklaustųjų nurodė, kad šitaip elgiasi todėl, kad jie yra už kitus stipresni, kad nori “pakelti autoritetą” arba keršija.

Seksualinė prievarta įkalinimo įstaigose tarp nepilnamečių merginų nėra aktuali. Panevėžio BRPDK psichologės nuomone, “mūsų įstaigoje tikrai nėra homoseksualių santykių tarp mergaičių. Tikrai neperimtos bendrosios zonos (moterų) ir berniukų zonos tradicijos. Šitų problemų nėra. Gal tai lemia mažas mergaičių

skaičius. Be to, jos neturi ir motyvų. Nors ateina ir mergaičių jau pradėjusių gyventi lytinį gyvenimą.”

Viena iš psichologinių reakcijų siekiant išvengti kalėjimo aplinkos gali būti savęs žalojimas, ligų imitavimas arba tikras susirgimas. Aplinkos pasikeitimas sumažina stresą ir įtampą. Kita vertus, gali būti žalojamasi ir dėl kitų priežasčių, pavyzdžiui, nevilties ir nusivylimo. Šiuo atveju labiau tiktų sąvoka “bandymas nusižudyti”.

Tyrimo duomenys parodė, kad net 28% informantų teigė, jog tardymo izoliatoriuje jiems dažnai kildavo noras numirti; 37.7% apklaustųjų teigė, kad tokios mintys jiems kildavo tik kartais, ir tik trečdalis (31.1%) apklaustųjų, būdami tardymo izoliatoriuje, apie tai negalvojo.

	Bandė žalotis	Nebandė žalotis
Galvojo apie mirtį	65%	35%
Negalvojo apie mirtį	30%	70%

6 lentelė.

6 lentelė rodo, kad vaikinų noras numirti, kai jie buvo tardymo izoliatoriuje, dviem atvejais iš trijų baigdavosi bandymu žalotis. Paaiškėjo ir dar vienas faktas: pasirodo, kad dažniau bandė žalotis tie vaikinai, kurie ilgesnį laiką praleido tardymo izoliatoriuje.

Anketinės apklausos duomenys rodo, jog net 54.1% apklaustų vaikinų teigė, kad jie bandė žalotis, tuo tarpu tokių merginų buvo trečdalis. Ne mažiau svarbu išsiaiškinti, ar dažnai pasitaiko tokių bandymų. Vaikinai vidutiniškai bandė žalotis po 2 kartus, merginos - po 3 kartus. Vieni bando žalotis vieną ar keletą kartų, o yra ir tokių, kurie nurodė, kad yra bandę susižaloti net po 8-18 kartų, - tai dažniausiai tie vaikinai, kurie daugiau laiko praleido tardymo

izoliatoriuje. Reikia paminėti ir faktą, kad dėl nesuprantamų priežasčių 25.3% apklaustųjų nenurodė tikslaus žalojimosi atvejų skaičiaus.

Pateiksiu samprotavimus tų vaikinų, kurie patys bandė šitaip daryti. Į klausimą, kodėl jie bandė žalotis, buvo nurodyti tokie atsakymai:

1. “stogas važiavo” - 24.5%; šią priežastį daugiausia nurodė tie respondentai, kurie žalojosi dažniausiai;
2. “nusibodo gyventi” - 14.8%;
3. “norėjau pailsėti ligoninėje” - 12.1%;
4. “man tas pats” - 7.4%;
5. “problemos šeimoje” - 6.6%;
6. “tada apie tai negalvojau” - 5.1%;
7. “norėjau pagąsdinti” - 4.7%.

Kaip matome, informantų teigimu,

svarbiausios priežastys, verčiančios juos žalotis, yra nervinė įtampa bei nusivylimas. Tačiau yra ir labai racionalių tikslų, pvz., noras patekti į ligoninę arba atkreipti aplinkinių dėmesį.

Remiantis asmeninių pokalbių su nuteistaisiais ir kolonijos personalu medžiaga bei išrašais iš nuteistųjų asmeninių bylų, galima pateikti daug pavyzdžių, kaip nepilnamečiai bando žalotis.

Dokumentų analizė atskleidžia tik atvejus, kurie yra užfiksuoti asmeninėse bylose, už kuriuos buvo paskirta nuobauda. Reikia pažymėti, kad nepilnamečiams būdingas spontaniškas kolektyvinis žalojimas. Šitaip jie įvardija nepasitenkinimą administracijos veiksmais arba daro tai dėl kitų priežasčių.

Pateikiame užregistruotus žalojimosi tardymo izoliatoriuje bei kolonijoje atvejus ir būdus:

- venų pjaustymas - tardymo izoliatoriuje tokių atvejų buvo 15 (kolonijoje - 8);
- korimasis (tardymo izoliatoriuje - 5, kolonijoje - 3 atvejai);
- kraujo užkrėtimas (tardymo izoliatoriuje - 2, kolonijoje - 5 atvejai);
- daiktų rijimas: nuo adatų, šaukštų, skutimosi peilių iki metalinių lovos spyruoklių (tardymo izoliatoriuje - 2, kolonijoje - 1 atvejis);
- deginimasis (tardymo izoliatoriuje - 1, kolonijoje - 8 atvejai);
- galvos trankymas į sieną ir kitokie bandymai žalotis (kolonijoje - 6 atvejai).

Tačiau užregistruoti atvejai yra tik ledkalnio viršūnė. Tai rodo tas faktas, kad 27.4% vaikinių buvo ligoninėje, kartais net po kelis kartus. Tačiau į ligoninę vežama tik tuo atveju, jeigu vietos medikai nepajėgūs padėti nepilnamečiams.

Visa tai žinant, kyla natūralūs klausimai dėl galimo poveikio nepilnamečių organizmui ir neigiamų padarinių. Tyrimo rezultatai leidžia teigti, kad nepilnamečiai apie tai retai susimąsto.

Į klausimą, ar žalojimas atsilies jų sveikatai, teigiamai atsakė 15.6% apklaustųjų, 3.5% teigė, kad jų sveikata dėl to jau pablogėjo, o 22.6% apklaustųjų nebuvo visiškai įsitikinę dėl galimų neigiamų padarinių. Žinoma, buvo ir atsakymų "man tas pats" (12.5% apklaustųjų); kai kurių apklaustųjų teigimu, jie nemano, kad žalojimas gali sukelti neigiamų padarinių jų sveikatai (15.6% apklaustųjų).

Išanalizavus dabartinę nepilnamečių patirtį, jų santykį su kriminaline justicija, kyla klausimas, kaip būtų galima jiems padėti. Ką reikia daryti, kad įkalinimo įstaigos būtų ne nusikalstamumo "tobulinimosi centrai" ar nusikaltėlių "sandėliavimas", bet atliktų elgesio korekcijos funkciją? Šiame straipsnyje nepateiksiu receptų, kokias teises ar socialines priemones derėtų pasitelkti į pagalbą tikintis teigiamų rezultatų, ar kaip spręsti praktines problemas. Šio straipsnio tikslas - aprašyti esamą padėtį bei supažindinti su aktualiomis problemomis, kurias derėtų spręsti neatidėliojant.

Tyrimo duomenys rodo, kad nepilnamečių padėtį tardymo izoliatoriuje apibendrintai būtų galima pavadinti kankinimo, pažeminimo, bejėgiškumo, psichinės įtampos laikotarpiu. Manychiau, kad nepilnamečio situaciją tardymo izoliatoriuje adekvačiai galėtų apibūdinti tik nemokslinis terminas - pragaras.

Reikia pažymėti, kad teisinės normos dažniausiai grindžiamos maksimalistiniu reikalavimu - "arba-arba". Jų tikslas - atstatyti pažeistą teisingumą ir užtikrinti, kad būtų nubauti asmenys, padarę nusikaltimus. Visuomenė negali toleruoti jos priimtų normų laužymo, ypač jei yra įvykdytas sunkus nusikaltimas. Todėl ją tenkina ir tai, kad "įstatymas, pagal kurį tam tikrą nusikaltimą padaręs asmuo būtinai turi atlikti laisvės atėmimo bausmę, kuri neva jį pataisys ir padarys nepavojingą visuomenei, turi būti realizuojamas

net ir tuo atveju, kai įkalinimo vietoje šis pažeidėjas bus įtrauktas į tokius socialinius (tačiau antisocialinius) ryšius ir į tokią subkultūrinę (netgi antikultūrinę) terpę, kad šio asmens pavojingumas visuomenei, jam išėjus į laisvę, padidės dešimteriopai”².

Išvados

1. Nepilnamečiai teisės pažeidėjai įgijo neigiamą patirtį, susidūrę su kriminalinės justicijos pareigūnais. Nepilnamečiai patyrė fizinį smurtą, jiems buvo grasinama.

2. Respondentai abejoja teisėjų sprendimų objektyvumu .

3. Nepilnamečiai, praėję visas kriminalinės justicijos stadijas, tampa labai nepatiklūs; daugiau negu pusė teigia, kad pareigūnais visiškai negalima pasitikėti.

4. Nepilnamečiai yra įsitikinę, kad pinigai arba atitinkamas elgesys padėtų jiems išvengti bausmės.

5. Informantai labai pesimistiškai vertina galimybę įrodyti nekaltumą.

6. Pusė apklaustųjų prisiima atsakomybę

Pabaigoje norėčiau pacituoti dar vieną įdomią (nors ir ne naują) mintį: “nusikaltėliu tampama ir todėl, kad nuolatos bendraujama su nusikaltėliais, ir todėl, kad nesudaromos galimybės bendrauti su nusikaltimo nepadariusiais žmonėmis”³.

už savo veiksmus, kiti labiau linkę kaltinti aplinkinius (aukas, policiją, teisėjus, draugus ir tėvus).

7. Daugumai nepilnamečių buvo taikyta kardomoji priemonė - suėmimas, o vidutiniškai tardymo izoliatoriuje išbūta apie 4 mėnesius.

8. Įkalinimo įstaigose fizinis smurtas yra greičiau taisyklė negu išimtis – dauguma apklaustųjų teigė, kad juos mušė nuteistieji.

9. Tyrimo rezultatai parodo nepilnamečių bejėgiškumą - dažniausiai jie niekam nesiskundžia, kad patyrė fizinį smurtą.

10. Mažiausiai trečdalis nuteistų nepilnamečių yra patyrę seksualinę prievartą.

11. Pusė apklaustųjų bandė žalotis, vidutiniškai du ar tris kartus.

Išnašos

¹ Inciardi J.A. *Criminal Justice*, New York, 1990.

² Čia remiuosi mokslinio tyrimo "Kriminalinės justicijos poveikis nepilnamečių teisės pažeidėjų asmenybei ir jų elgesiui", kurį inicijavo Jungtinių Tautų Plėtros Programa ir kurį atlikau kartu su Svetlana Gečėniene, medžiaga. Sociologinė apklausa buvo atlikta nepilnamečių įkalinimo vietose 1998 m. birželio mėn. Kauno auklėjimo darbų kolonijoje ir Panevėžio bendrojo režimo pataisos darbų kolonijoje buvo apklausti 257 vaikinai ir 14 merginų, kurių amžius nuo 14 iki 19 metų. Be anketinės apklausos, buvo naudojamas dokumentų analizės (nuteistųjų asmens bylų) metodas, interviu su nuteistaisiais bei ekspertų apklausa.

³ Informantai galėjo pasirinkti kelis atsakymo variantus, todėl atsakymų procentinė išraiška viršija 100%.

⁴ Atsakymų procentinė išraiška viršija 100%.

⁵ Atsakymų procentinė išraiška viršija 100%.

⁶ Atsakymų procentinė išraiška viršija 100%.

⁷ Atsakymų procentinė išraiška viršija 100%.

⁸ Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso 14 straipsnis.

⁹ Cit. iš: Cotterrell R. *Teisės sociologija. Įvadas*, Kaunas, 1997, p. 277.

¹⁰ Atsakymų procentinė išraiška viršija 100%.

¹¹ Cotterrell R. *Teisės sociologija. Įvadas*, Kaunas, 1997, p. 184.

¹² Atsakymų procentinė išraiška viršija 100%.

¹³ Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso 2 straipsnis.

¹⁴ Atsakymų procentinė išraiška viršija 100%.

¹⁵ Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso 104 ir 95 straipsniai.

¹⁶ Lainen M. *Kriminologija i sociologija otklonennogo povedenija*, Helsinki, 1994, 56 p.

¹⁷ Clemmer D. *The Prison Community*, New York, 1958.

¹⁸ Atsakymų procentinė išraiška nesutampa su 100%.

¹⁹ Egidijaus Kūrio komentaras iš Cotterrell R. *Teisės sociologija. Įvadas*, Kaunas, 1997, p. 393.

²⁰ Lainen M. *Kriminologija i sociologija otklonennogo povedenija*, Helsinki, 1994, p. 59.